

ÜLEVADE UURIMISTÖÖST AASTAIL 1946 - 2006

Sordiaretus ja seemnekasvatus (põllumajandusdoktor Ants Bender)

1920. a loodud Jõgeva Sordiaretusjaam (SAJ) kuulus 36 aastat (1956-1992) EMMTUI koosseisu. Liitumisel olid Eesti põllumajanduses toimumas suured muutused. Seni käsitsi või hobujõul tehtud töid asendasid järjest enam masinad, suurenesid kasutatavad orgaaniliste ja mineraalväetiste kogused, üha enam rakendati keemilisi taimekaitevahendeid. Kõik see seadis sordiaretajate ette täiesti uued ülesanded. Kui varem oli näiteks teraviljasortide hindamise üheks kriteeriumiks põhusaagi suurus, siis kombainide kasutuselevõtt tingis vastupidise aretussuuna – pikk kõrs ja sellest tulenev rohke põhk ning kalduvus lamandumisele aeglustasid või muutsid kombaini töö koguni võimatuks. Kartulisordid, mida varem kasvatati vaid hobujõu abil, osutasid kartulikombainide ja järeltöötlemisseadmete kasutuselevõtul sobimatuteks. Üleminek looduslike rohumaade kasutamisel kultuurrohumaadele seadis aretajate ette ülesande tegelda senisest laiema liikide spektriga, pöörates seejuures järjest enam tähelepanu saagi kvaliteedile. Universaalsortide asemel suurenes nõudmine eriotstarbeliste heintaimsortide järele. Tagantjärele võib kinnitada, et Jõgeva Sordiaretusjaam suutis ajaga kaasa minna ja tootmise uuenenud nõuetele vastavaid sorte luua.

Loomulikult oli igal Jõgevalt tulnud sordil oma tähtsus ja täita meie põllumajanduses kindel ülesanne, kuid selle 36 instituuti kuulumise aasta suurimateks kordaminekuteks sordiaretuse alal võib lugeda järgmisi sorte: talirukis 'Vambo' (rajoonitud 1973) ja 'Tulvi' (1986), talinisu 'Universaal' (1960), oder 'Elo' (1989), kaer 'Viker' (1981) ja 'Alo' (1986), põldhernes 'Mehis' (1981), kartul 'Olev' (1956), 'Sulev' (1962) ja 'Ando' (1977), punane ristik 'Jõgeva 433' (1960), hübriidlutsern 'Jõgeva 118' (1961), põldtimut 'Tika' (1992), kerahein 'Jõgeva 242' (1960), aasnurmikas 'Esto' (1977), punane aruhein 'Kauni' (1989), tomat 'Koit' (1968) ja 'Visa' F1 (1983), aedhernes 'Looming' (1965) jt. Täpsustuseks olgu lisatud, et tol ajal peeti juba sordi üleandmisel soovitavaks, et aretusnumbrit oleks eelnevalt katsetatud ka tootmises. Kehtinud korra kohaselt eelnes sordi rajoonimisele praegu kehtivast pikem riiklike katsete periood (enamikul heintaimedel näiteks 8 a). Sellest tulenevalt olid uued sordid juba rajoonimise ajaks tootmises levinud (see oli isegi rajoonimise üks tingimusi), mistõttu toodud aastaarvud ei iseloomusta kuigi täpselt sortide tegelikku jõudmist tootjani.

Paljusid Jõgeval aretatud sorte on tunnustatud ja kasvatatud ka väljaspool meie vabariiki. Seni suurima levikuga on neist olnud kartulisort 'Sulev', mida kasvatati paljudes NSV Liidu piirkondades - maksimaalselt 1973. a 230 841 hektaril, olles impeeriumis kasvupinna poolest sordi 'Lorh' järel teisel kohal. Meil aretatud sort 'Olev' oli samal aastal kartulisortide seas kasvupinna poolest impeeriumis kuuendal kohal (137 928 ha). Aasnurmikas 'Esto' oli üldse esimene Nõukogude Liidus aretatud murusort ja seoses Moskva olümpiamängude ning sellega kaasnenud ehitustegevusega leidis eriliselt sooja kasutajate vastuvõtu. Nii mõnigi eespool loetletud sortidest on aja proovile hästi vastu pidanud ja tootjad kasutavad seda praegugi. Neist murusordid aasnurmikas 'Esto' ja punane aruhein 'Kauni' on riiklikus sordinimekirjas käesoleval ajal lisaks Eestile ka Soomes.

Jõgeva SAJ ülesandeks aretuse kõrval on kogu eksistentsi vältel olnud olemasolevate sortide säilitamine ja algseemnekasvatus. Instituudi koosseisu kuulumise ajal kehtis meie maal plaanimajandus ja asutusel kindlad seemnetootmise koguste kohustused. Nagu aruannetest lugeda, ei jäänud sordiaretusjaam põllumajandusministeeriumi seatud seemnekasvatuse kohustuste täitmisel võlgu, pigem vastupidi, enamikul aastatel ületati plaanilisi koguseid. Liikide ja sortide osas, mille seemnesaak sõltus ilmastikust, peeti kohapeal seemne reserve. Sordiaretusjaama teadurite kohuseks oli suunata ja nõustada seemnekasvatustegevust vabariigis. Jõgeval peeti suviti seemnekasvatajatele ja agronoomia eriala üliõpilastele kahenädalisi õppekursusi, teadurid võtsid osa vabariiklike seemnepõldude tunnustamise komisjonide tööst ning osalesid ekspertidena sortide rajoonimiskomisjonides.

Teaduse saavutuste ellurakendamise kiirus ja ulatus sõltub oluliselt nende populariseerimisest. Selles osas olid Jõgeva SAJ teadurid EMMTUI lõikes edukaimad. 36-aastase viljaka koostöö vältel anti välja 5 EMMTUI teadustööde kogumikku pealkirja all "Sordiaretus ja seemnekasvatus" (1967, 1970, 1977, 1985, 1990), lisaks eriväljaanded ning arvukad artiklid Eesti ja üleliidulistes ajakirjades. Tolleaegsete

publikatsioonide temaatika analüüs näitab, et kõige arvukamalt käsitlesid Jõgeva teadurite artiklid uute, siin aretatud sortide tutvustusi, kuid ka sordiaretuse meetodeid ja nende kasutamist praktilises aretustöös. Koos siin aretatud sortide tutvustamisega on teadustöös käsitletud ka nende ja mujal aretatud sortide agrotehnika üksikasju (külvisenorme, väetamist, saagi sõltuvust ilmastikust jm). Arvukalt publitseeriti ülevaateid maailma sordikollektsiooni uurimustest, mida aretaja pidi paratamatult tegema aretustöö lähtematerjali tundmaõppimiseks, kuid mis olid ühtlasi kasuks mujal maailmas toimuva aretustöö suundumuste jälgimisel ja sortide valimisel riiklikesse katsetesse. Eri rubriigina peab rõhutama Jõgeva Sordiaretusjaama resistentsuse ja biokeemia laboratooriumi teadurite publikatsioone sortide saagi kvaliteedi ning haiguskindluse osas. Hulk uurimusi on avaldatud teraviljade, kartuli ja heintaimede seemnekasvatuse vallas.

Jõgeva Sordiaretusjaam on alati paistnud silma püsiva teadlaskaadri ja väga kohusetundliku ning kompetentse abitööjõu poolest. Instituudiga liitumisel töötasid siin veel vanema generatsiooni teadlased Mart Viirand, Salme Tuul, Rudolf Tamm, Martin Liias, Herbert Tuppits, Johannes Laurson, Heiti Kotkas, Herbert Korjus, Harri Hindoalla, Jüri Ruuge ja Valve Jaagus. Järgneva 36 aasta jooksul lisanudsid neile ja andsid oma panuse põllumajandusteaduse edenemisse uue põlvkonna teadlased Hans ja Ivi Kiiüts, Mart Jaagus, Endel Kallas, Alice Anderfeld, Leida ja Kaljo Kask, Jaan Sarv, Kuno Suur, Ivi Oja, Eino Võsaste ja Peeter Tamm. Nüüdseks on nemadki, oma laitmatu tööga Jõgevale ja instituudile kuulsust toonud tuntud teadlased, jõudnud pensioniikka või meie seast jäädavalt lahkunud.

Jõgeval asunud teadurid ei kuulunud alati kõik aretusosakonda. Nii töötas siin kaua aega instituudi kultuurrohumaade osakonna vanemteadur (lühikest aega isegi selle osakonna juhataja) Aleksander Adojaan – käsitletaval perioodil üks vähestest põllumajandusdoktori kraadiga teaduritest instituudis. Tema uurimused hõlmasid rohumaadega seonduvat laia teemaderingi, kuid peamiselt kultuurkarjamaade rajamise ja kasutamise küsimusi. 1961. a publitseeritud A. Adojaani raamat Rohumaaviljelus Eestis oli niivõrd põhjalik, et seda kasutati tootmispraktikas ja õppematerjalina järgnevad 40 aastat.

Jõgeva SAJ teadurid R. Tamm, A. Adojaan, H. Kotkas, J. Sarv jt on olnud laialt tuntud oma iluaianduse hobiga ning mõjutanud olulisel määral aiakujunduse arengut Eestis.

Jõgeva SAJ kollektiiv ja tema teadurid pälvisid eduka töö eest rohket tunnustust nii üleliidulisel kui vabariiklikul tasandil. Kahel korral tunnustati sordiaretajaid-seemnekasvatajaid Eesti Vabariigi teaduspreemiaga (1967, 1987). ENSV teenelise agronoomi aunimetus omistati A. Adojaanile, ENSV teenelise teadlase aunimetus H. Kiiütsile, H. Tuppitsale, V. Jaagusele ja H. Kotkasele.

Jõgeva SAJ teadurite toleaeagsete saavutuste ja edu võti peitus edukas koostöös EMMTUI juhtkonna ja teiste osakondadega. Meie, praegu veel töötavad toleaeagsed kolleegid, meenutame tänutundega neid aegu.